

Θρησκεία, Επιστήμη και Ορθοδοξία

στο Δημόσιο Χώρο

κατά την πανδημία του COVID-19

Μετάφραση:

Διονύσιος Σκλήρης

Μιλτιάδης Παπαδημητρόπουλος

Επιμέλεια:

Σωτήρης Μητραλέξης

Διονύσιος Σκλήρης

Milan Đorđević

Επιμέλεια:

Σωτήρης Μητραλέξης, Διονύσιος Σκλήρης & Milan Đorđević

Θρησκεία, Επιστήμη και Ορθοδοξία
στο Δημόσιο Χώρο
κατά την πανδημία του COVID-19

οι περιπτώσεις της Ελλάδας, της Σερβίας,
της Ρουμανίας και της Βουλγαρίας

Συγγραφείς:

Vladimir Cvetković, Georgi Kapriev,

Smilen Markov, Alexandru Racu,

π. Νικόλαος Λουδοβίκος, Σωτήρης Μητραλέξης, Διονύσιος Σκλήρης

Μετάφραση από την αγγλική:

Διονύσιος Σκλήρης & Μιλτιάδης Παπαδημητρόπουλος

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	9
Συγγραφείς και επιμελητές	13
Κεφάλαιο Πρώτο: Ελλάδα – Σωτήρης Μητραλέξης.....	17
Κεφάλαιο Δεύτερο: Σερβία – Vladimir Cvetković	77
Κεφάλαιο Τρίτο: Ρουμανία – Alexandru Racu.....	95
Κεφάλαιο Τέταρτο: Βουλγαρία – Smilen Markov	139
Κεφάλαιο Πέμπτο: Βουλγαρία – Georgi Kapriev	159
Κεφάλαιο Έκτο: Επιστήμη & Θεολογία – π. Νικόλαος Λουδοβίκος	167
Επίμετρο: Διονύσιος Σκλήρης	179
Βιβλιογραφία	191

Κεφάλαιο Δεύτερο
Εξέλιξη, κοινωνία και εμβόλια:
Συζητήσεις περί επιστήμης και θεολογίας
στη Σερβική Ορθόδοξη Εκκλησία

Vladimir Cvetković

Τα τελευταία χρόνια παρατηρήθηκε κάπως απροσδόκητα αύξηση του ενδιαφέροντος για την επιστήμη στη Σερβική Ορθόδοξη Εκκλησία. Για ένα αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα, οι συζητήσεις θεολογίας και επιστήμης, ιδίως στο πλαίσιο της ανόδου της νεοπατερικής θεολογίας, θεωρούνταν ότι αποτελούσαν ενδιαφέρον εκείνων των θεολογιών που ήταν και «μη πατερικές» και κάπως ξεπερασμένες, δηλαδή της χριστιανικής απολογητικής. Ωστόσο, μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα, η σχέση θεολογίας και επιστήμης βρέθηκε στο επίκεντρο μιας πολύ έντονης δημόσιας συζήτησης και προκάλεσε ορισμένες αντιπαραθέσεις εντός των δομών της Εκκλησίας. Οι συζητήσεις αυτές αφορούσαν (1) στη θεωρία της εξέλιξης και τον δημιουργισμό, (2) στα μέσα διανομής της Θείας Κοινωνίας κατά την περίοδο της πανδημίας COVID-19 και (3) στα εμβόλια κατά του κορωνοϊού. Η παρούσα εργασία έχει ως στόχο να αναλύσει αυτές τις τρεις συζητήσεις, καθώς και ορισμένους βασικούς παράγοντες, η αλληλεπίδραση των οποίων διαμόρφωσε σε μεγάλο βαθμό αυτές τις συζητήσεις. Αλλά πριν επικεντρωθούμε σε αυτό, θα επισημάνουμε τρία διακριτά πλαίσια μέσα στα οποία είχε θεματοποιηθεί η σχέση θεολογίας και επιστήμης κατά τον εικοστό αιώνα.

1. Θεολογία και επιστήμη στον εικοστό αιώνα

Η σχέση θεολογίας και επιστήμης, ως ένα από τα αιώνια ζητήματα της θεολογικής προσπάθειας, συζητήθηκε στη δημόσια ζωή της Σερβίας καθ' όλη τη διάρκεια του εικοστού αιώνα. Ειδικότερα, θα μπορούσε κανείς να αναφέρει τρία συγκεκριμένα πλαίσια στα οποία το ζήτημα αυτό έχει αντιμετωπιστεί ιδιαίτερα. Συγκεκριμένα, πρόκειται για (1) την ίδρυση του Πανεπιστημίου του Βελιγραδίου, (2) τη σερβική θεολογική απολογητική μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και (3) τη νεοπατερική θεολογία.¹

Πρώτον, το επιστημονικό καθεστώς της θεολογίας αποτέλεσε αντικείμενο μεγάλης συζήτησης στις αρχές του αιώνα, την εποχή που ιδρύθηκε στο Βελιγράδι το νέο κρατικό πανεπιστήμιο του τότε Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων. Περιοδικά, φυλλάδια, καθημερινές εφημερίδες, αλλά και το ίδιο το Κοινοβούλιο έγιναν το έδαφος στο οποίο συζητήθηκε έντονα ο επιστημονικός χαρακτήρας της θεολογίας. Το αποτέλεσμα αυτής της συζήτησης ήταν υπέρ της θέσης της θεολογίας στο πανεπιστήμιο και ως εκ τούτου ιδρύθηκε η Σχολή Ορθόδοξης Θεολογίας ως τμήμα του Πανεπιστημίου του Βελιγραδίου.²

Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και την εγκαθίδρυση του κομμουνιστικού καθεστώτος, τα πράγματα άλλαξαν σημαντικά για τη Σερβική Ορθόδοξη Εκκλησία και την ίδια τη θεολογία. Η θρησκεία αποκλείστηκε από τη δημόσια σφαίρα, η εκκλησιαστική ιεραρχία περιθωριοποιήθηκε και η Σχολή Ορθόδοξης Θεολογίας αποκλείστηκε από το Πανεπιστήμιο του Βελιγραδίου. Σε αυτό το πλαίσιο, η απολογητική έγινε

¹ Πρβλ. Andrej Jeftić, «Pitanje naučnosti teologije u srpskoj teološkoj misli 20. Vjeka» στο *Srpska teologija u dvadesetom veku: istraživački problemi i rezultati*, τόμος 10, επιμέλεια Bogoljub Šijaković (Βελιγράδι: Pravoslavni bogoslovski fakultet, 2011) 26–38.

² Bogoljub Šijaković, Aleksandar Raković, *Univerzitet i srpska teologija: istorijski i prosvetni kontekst osnivanja Pravoslavnog bogoslovskeg fakulteta u Beogradu (istraživanja, dokumentacija, bibliografija)*, (Βελιγράδι: Pravoslavni bogoslovski fakultet, 2010) – Vladan Perišić, «Teološki fakultet: pro et contra», στο *Srpska teologija u dvadesetom veku: istraživački problemi i rezultati*, τόμος 2, επιμέλεια Bogoljub Šijaković (Βελιγράδι: Pravoslavni bogoslovski fakultet, 2007), 50–9.

εξέχουσα έκφραση της ορθόδοξης πίστης. Οι θεολόγοι θεώρησαν απαραίτητο να παραχαράξουν την πίεση που επέδειξε η κομμουνιστική ιδεολογία και να υπερασπιστούν το επιστημονικό και επιστημικό καθεστώς των θεολογικών αξιώσεων. Ενώ η πολιτική μάχη είχε ήδη χαθεί και η επιρροή της Εκκλησίας στη δημόσια σφαίρα είχε περιθωριοποιηθεί, αυτό που απέμενε στους θεολόγους ήταν να προσπαθήσουν να υπερασπιστούν το έδαφός τους στο πεδίο των επιστημολογικών αξιώσεων. Η χριστιανική αλήθεια υποστηρίχθηκε με επιστημονικά κριτήρια, ενώ ο ίδιος ο οντολογικός νατουραλισμός ως μοναδικό ερμηνευτικό πλαίσιο της επιστημονικής προσπάθειας αμφισβητήθηκε.³

Με την «πατερική στροφή» και την αναγέννηση του ενδιαφέροντος για τα έργα των Πατέρων της Εκκλησίας επήλθε μια ορισμένη μείωση του θεολογικού ενδιαφέροντος για τα ζητήματα της σχέσης με την επιστήμη. Αν και διακηρύχθηκε ως προγραμματική ενασχόληση με τα σύγχρονα ζητήματα με βάση την πατερική θεολογία, το νεοπατερικό παράδειγμα έφερε μια ορισμένη αδιαφορία για τα προβλήματα εκείνα που θεωρήθηκαν ξένα προς την αυθεντική ορθόδοξη νοοτροπία.⁴ Η σχέση επιστήμης και θεολογίας, καθώς και η επιστημονική υπόσταση της ίδιας της θεολογίας, θεωρήθηκαν ως «υπερβολικά δυτικές» και παραμελήθηκαν τακτικά. Εστιάζοντας στα πατερικά συγγράμματα που αντανακλούσαν την προνεωτερική κατάσταση της ανθρώπινης σκέψης, η οποία στην πραγματικότητα δεν περιείχε την εμπειρική επιστήμη με τη σημερινή της μορφή, οι νεοπατερικοί θεολόγοι θεώρησαν τη σχέση θεολογίας και επιστήμης ως ξένη προς την πατερική νοοτροπία και επομένως ως άσχετη.

³ Όπως το έθεσε ο διάσημος Σέρβος απολογητικός θεολόγος Lazar Milin, ο πρωταρχικός ρόλος της απολογητικής είναι να εκθέτει συστηματικά «τις βασικές αρχές της θρησκείας, αποδεικνύοντας την αλήθεια και την εγκυρότητά τους, και να τις υπερασπίζεται από τις αντιρρήσεις που προβάλλονται... να τεκμηριώνει την αλήθεια της χριστιανικής θρησκείας απέναντι στη λογική». Lazar Milin, *Naučno opravdanje religije: apologetika*, τόμος 1 (Šid: Θεολογική Σχολή Βελιγραδίου, 2002), 7.

⁴ Ο Dimitrije Bogdanović απέρριψε σθεναρά ολόκληρη την απολογητική προσπάθεια, υποστηρίζοντας ότι βασίζεται στο αίσθημα ενοχής και ντροπής που έχουν εσωτερικεύσει οι χριστιανοί απέναντι στον σύγχρονο κόσμο. Dimitrije Bogdanović, «Kuda ide hrišćanska apologetika», *Glasnik SPC* 5 (Μάιος 1960) 112–5.

2. Τρεις πρόσφατες συζητήσεις

Πριν από την αλλαγή του αιώνα, η Σερβική Ορθόδοξη Εκκλησία εισήλθε σε μια νέα εποχή. Η περίοδος αυτή σηματοδεύτηκε από την εθνική και θρησκευτική αναγέννηση και γνώρισε επίσης άνθηση της θεολογίας. Η Σχολή Ορθόδοξης Θεολογίας στη Φοča (Σερβική Δημοκρατία, Βοσνία και Ερζεγοβίνη) ιδρύθηκε ως μέρος του νεοσύστατου κρατικού πανεπιστημίου του Ανατολικού Σαράγεβο. Από την άλλη πλευρά, το 2004 η Σχολή Ορθόδοξης Θεολογίας στο Βελιγράδι ανέκτησε τη θέση της στο πλαίσιο του Πανεπιστημίου, με δικαστική απόφαση που ακύρωσε την πράξη αποπομπής του 1952. Η Εκκλησία επανέκτησε κεντρική θέση στη δημόσια ζωή, ορισμένα μέλη της ιεραρχίας απέκτησαν ευρύτερη προβολή και η θεολογία απέκτησε μεγάλη ώθηση με την έκδοση νέων βιβλίων, περιοδικών, μεταφράσεων κ.λπ. Η ανακτηθείσα σημασία της Εκκλησίας και της θρησκευτικής ζωής στην κοινωνία και η παρουσία της εκκλησιαστικής ιεραρχίας και των θεολόγων στη δημόσια ζωή οδήγησαν σχεδόν αναπόφευκτα σε δημόσιες συζητήσεις που αφορούσαν στα ζητήματα της σχέσης θεολογίας και επιστήμης. Θα παρουσιάσουμε τρεις πρόσφατες συζητήσεις. Ενώ δύο από αυτές είναι αρκετά πρόσφατες και σχετίζονται με τον COVID-19, η πρώτη έχει σε μεγάλο βαθμό θέσει το πλαίσιο για τις δεύτερες, καθώς είναι δομημένη από τους παράγοντες που θα συζητηθούν περαιτέρω παρακάτω.

α. Συζήτηση για την εξέλιξη και τον δημιουργισμό

Τον Μάιο του 2017 «μια ομάδα ενδιαφερομένων πολιτών» εξέδωσε δημόσιο ψήφισμα με το οποίο ζητούσε την αναθεώρηση του προγράμματος σπουδών για τη μελέτη της εξέλιξης σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες, από τα δημοτικά σχολεία έως τα πανεπιστήμια. Την αίτηση υπέγραψαν περίπου 170 άτομα, εκ των οποίων περισσότεροι από 50 ήταν ακαδημαϊκοί και 100 με μεταπτυχιακούς τίτλους σπουδών, καθώς και 5 ιερείς. Το έγγραφο διανεμήθηκε στα διοικητικά όργανα που είναι υπεύθυνα για το σερβικό εκπαιδευτικό σύστημα, συμπεριλαμβανομένου του Υπουργείου Παιδείας, Επιστημών και Τεχνολογικής Ανάπτυξης, της Μόνιμης Επιτροπής για την Παιδεία του σερβικού Κοινοβουλίου, της οποίας προΐστατο τότε ο πρώην Μουφτής του Νόβι Παζάρ, ο Muamer Zukorlić, καθώς και στα συμβούλια και τους διευθυντές των πανεπιστημίων της

Σερβίας και της Σερβικής Δημοκρατίας της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Ζητήθηκε να διδάσκεται η θεωρία της εξέλιξης ως «απλώς μια θεωρία», να παρουσιάζονται εξίσου τα αδύνατα σημεία της στις σχολικές αίθουσες και να διδάσκεται παράλληλα η εναλλακτική «βιβλική θεωρία της δημιουργίας». Παρόμοια πρωτοβουλία είχε αναφερθεί και στο παρελθόν το 2004 από τον πρώην υπουργό Παιδείας, αλλά δεν έτυχε ποτέ ευρύτερης αποδοχής. Αυτή τη φορά, ωστόσο, η πρωτοβουλία έτυχε θεολογικής ανταπόκρισης.

Στις 10 Μαΐου 2017, έντεκα καθηγητές και βοηθοί της Σχολής Ορθόδοξης Θεολογίας του Πανεπιστημίου του Βελιγραδίου αντέδρασαν στο αίτημα που είχε υπογραφεί προηγουμένως.⁵ Η δήλωση έχει επτά σημεία, τα οποία αξίζει να επισκοπηθούν εν συντομία. Πρώτον, αναφέρεται ότι δεν εναπόκειται στα κρατικά όργανα να κρίνουν οριστικά και να «αναθεωρήσουν» τι πρόκειται να θεωρηθεί ως επιστημονική θεωρία. Δεύτερον, μια τέτοια αναθεώρηση μπορεί να γίνει μόνο μέσω της επιστημονικής έρευνας που γίνεται σωστά και από την επιστημονική κοινότητα κάθε κλάδου. Τρίτον, αναγνωρίζει ότι η θεωρία της εξέλιξης είναι «επί του παρόντος η μόνη επιστημονικά αποδεκτή θεωρία που εξηγεί την ανάπτυξη της ζωής στη Γη» και, ως τέτοια, προς το παρόν είναι ανεπίδεκτη εύλογων εναλλακτικών λύσεων. Τέταρτον, υποστηρίζεται ότι η «βιβλική θεωρία της δημιουργίας», η προτεινόμενη εναλλακτική λύση στη θεωρία της εξέλιξης, δεν είναι μια βιώσιμη επιστημονική θεωρία ούτε μια καλά θεμελιωμένη θεολογική θέση. Πέμπτον, υποστηρίζεται ότι η βιβλική αφήγηση σχετικά με τη δημιουργία θα πρέπει να μελετηθεί στο πλαίσιο της θρησκευτικής εκπαίδευσης, η οποία ήδη υπάρχει στο πρόγραμμα σπουδών των σχολείων πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Έκτον, κάθε μορφή επιστημονισμού που επιχειρεί να προσφέρει ένα είδος φιλοσοφικής ή ακόμη και θρησκευτικής εναλλακτικής λύσης στις χριστιανικές διδασκαλίες για τον Θεό, τον άνθρωπο και τον κόσμο απορρίπτεται ως μη επιστημονικός μεταφυσικός ισχυρισμός. Τέλος, επιβεβαιώθηκε η αξία της διατήρησης

⁵ Σύντομη και πολύ χρήσιμη επισκόπηση της συζήτησης με χρήσιμους συνδέσμους προς την αρχική δήλωση παρέχει η Gayle Woloschak, «Evolution and Science Curriculum Debates in Serbia», *Public Orthodoxy*, 10 Οκτωβρίου 2017, <https://publicorthodoxy.org/2017/10/10/evolution-debates-in-serbia/>.

της αυτονομίας των επιστημονικών μαθημάτων και πρέπει να αποφεύγονται οι τεχνητά δημιουργούμενες συγκρούσεις μεταξύ τους, άρα και μεταξύ βιολογίας και θεολογίας.

Η σημαντικότερη συμβολή της Διακήρυξης ήταν να προσφέρει μια εναλλακτική λύση στην καθιερωμένη αφήγηση της σύγκρουσης μεταξύ επιστήμης και θρησκείας, βιολογίας και θεολογίας, της θεωρίας της εξέλιξης ως επιστημονικής και του δημιουργισμού ως θεολογικής άποψης. Προσέφερε ένα είδος πρότασης για την καθιέρωση μιας «μέσης οδού» μεταξύ των άκρων και το άνοιγμα μιας συζήτησης για τα θέματα αυτά. Κυρίως, υποστήριζε την αυτονομία των επιστημονικών κλάδων και τάχθηκε κατά των μη αναγκαίων συγκρούσεων μεταξύ τους. Επίσης, η ίδια η Διακήρυξη αποτελούσε μια πράξη θεολογικής ευθύνης που εκδηλωνόταν στο δημόσιο χώρο. Αυτό σημαίνει ότι οι θεολόγοι δεν πρέπει να απέχουν από τη δημόσια σφαίρα και οφείλουν να αμφισβητούν κάθε αμφίβολη θεολογική άποψη και κατάχρηση των συμφερόντων της θρησκευτικής κοινότητας.

Ωστόσο, η Διακήρυξη αντιμετώπισε έντονες αντιδράσεις, κυρίως από την ανώτερη εκκλησιαστική ιεραρχία. Η εξέλιξη αυτή επηρέασε επίσης βαθιά τις συνθήκες και σε κάποιο βαθμό διαμόρφωσε το πλαίσιο μέσα στο οποίο διεξήχθησαν οι συζητήσεις επιστήμης-θρησκείας κατά την περίοδο της πανδημίας.

β. Η Θεία Κοινωνία και το κοινό κοχλιάριο

Το δεύτερο θέμα αφορούσε στο ερώτημα κατά πόσον η Θεία Κοινωνία, η οποία αποτελείται από καθαγιασμένο άρτο και οίνο και διανέμεται με κουτάλι (κοχλιάριο) από το κοινό δισκοπότηρο, μπορεί να μεταδίδει τον κορωνοϊό. Το ζήτημα αυτό τέθηκε κατά τις πρώτες εβδομάδες της πανδημίας.

Κατά το ξέσπασμα του κορωνοϊού στα μέσα Μαρτίου του 2020, ένας σημαίνων επίσκοπος της Σερβικής Ορθόδοξης Εκκλησίας κάλεσε τους ανθρώπους να κοινωνήσουν χωρίς φόβο, επειδή γι' αυτόν «ο Θεός είναι

πιο ισχυρός από κάθε κακό και επιδημία». ⁶ Σε αυτή τη δήλωση, ο Θεός και ο κορωνοϊός παρουσιάζονται με μανιχαϊστικό τρόπο ως το απόλυτο καλό και το απόλυτο κακό. Όπως υποστήριξε ο Cyril Hovorun, μια τέτοια δυϊστική άποψη έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τουλάχιστον δύο χριστιανικές ορθόδοξες θέσεις. Πρώτον, παραβλέπει τη θέση ότι ο κορωνοϊός, όπως και άλλοι ιοί και βακτήρια, είναι μέρος του οικοσυστήματος, που δημιούργησε ο Θεός, και δεύτερον, δεν αναγνωρίζει ότι το κακό είναι προϊόν της ανθρώπινης ελευθερίας και δεν είναι ενσωματωμένο στη φύση. ⁷

Το δημοφιλές σερβικό θεολογικό διαδικτυακό περιοδικό *Teologija.net* (Theology.net) άρχισε να δημοσιεύει άρθρα που συζητούσαν αυτά τα θέματα. Έτσι, ο Λέκτορας Πατρολογίας στο Πανεπιστήμιο του Tübingen Vladimir Latinović υποστήριξε ότι εφόσον η Θεία Κοινωνία μπορεί να μεθύσει ή να χορτάσει και μπορεί να χαλάσει ή να ξινίσει, μπορεί επίσης να μεταδίδει ιούς και βακτήρια. ⁸ Οι αντιδράσεις στο άρθρο του Latinović αναγνώρισαν τα επιχειρήματά του, αλλά απέρριψαν το άρθρο ως καθαρή επίθεση στο κύρος της Συνόδου της Σερβικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, η οποία θεωρεί ότι η Θεία Κοινωνία δεν μπορεί να μεταδώσει τον ιό. Ολόκληρη η θεολογική συζήτηση σχετικά με τις επιπτώσεις του κορωνοϊού στην πρακτική της διανομής της Θείας Κοινωνίας περιορίστηκε στη συζήτηση για το αλάθητο της Συνόδου της Σερβικής Εκκλησίας.

Οι πρακτικές διανομής της Θείας Κοινωνίας διέφεραν στις επισκοπές της Σερβικής Ορθόδοξης Εκκλησίας και αντανακλούσαν τις θεολογικές θέσεις των επισκόπων. Σε ορισμένες εκκλησίες, εφόσον δεν είχαν κλείσει με απόφαση των πολιτικών αρχών, η διανομή της Θείας Κοινωνίας

⁶ Episkop Fotije pozvao vernije da se pričešćuju, «Bog je jači od bolesti» [Ο επίσκοπος Fotije κάλεσε τους πιστούς να κοινωνήσουν, «Ο Θεός είναι ισχυρότερος από την ασθένεια»], *Semberija.info* 15 Μαρτίου 2020: <https://www.seberija.info/cir/news/novosti/Republika-Srpska/6222.episkop-fotije-pozvao-vjernike-da-se-pricescuju,-%E2%80%9Cbog-je-jaci-od-bolesti-.html>

⁷ Cyril Hovorun, «COVID-19 and Christian (;) Dualism», *Public Orthodoxy* 23 Μαρτίου 2020: <https://publicorthodoxy.org/2020/03/23/COVID-19-and-dualism/>

⁸ Vladimir Latinović, «Od hrane do leka: Efekti pričešća na telesno zdravlje» [Από την τροφή στο φάρμακον: Οι συνέπειες της Θείας Κοινωνίας στην υγεία], *Teologija.net* 24 Μαρτίου 2020: <https://teologija.net/od-hrane-do-leka-efekti-pricesca-na-telesno-zdravlje/>

συνεχίστηκε με τον παραδοσιακό τρόπο, με δυσκολόπηρο και κουτάλι, ενώ αγνοήθηκαν ακόμη και τα μέτρα για τη χρήση μάσκας και την τήρηση αποστάσεων. Η πρακτική αυτή αντανάκλασε τη θεολογική θέση ότι η Θεία Ευχαριστία δεν είναι μόνο το «φάρμακον αθανασίας» (άγιος Ιγνάτιος ο Θεοφόρος, *Εφες*. PG 5, 753-6), αλλά και ένα είδος εμβολίου κατά των κορωνοϊών.⁹ Ο Hovorun θεωρεί τη θέση αυτή ως δοκητιστική ή ευτυχιανή, διότι κατ' αυτόν όσοι πιστεύουν ότι ο ιός δεν μπορεί να μεταδοθεί μέσω της Θείας Κοινωνίας, θεωρούν ότι η Θεία Κοινωνία είτε εξαιρείται από τους νόμους της φύσης, όπως ήταν το σώμα του Ιησού Χριστού που εξαιρείται από τους νόμους της φύσης, είτε η φύση του άρτου και του οίνου αλλάζει, όπως για τους Ευτυχιανούς, η ανθρώπινη φύση του Ιησού Χριστού αλλάζει κατά την κοινωνία με τη θεία φύση του.¹⁰ Σε αντίθεση με τον Hovorun, ο π. Νικόλαος Λουδοβίκος υποστηρίζει ότι παρά το γεγονός ότι η φύση του άρτου και του οίνου της Ευχαριστίας παραμένουν ίδια, ο «τρόπος ύπαρξής» τους αλλάζει.¹¹ Λόγω του διαφορετικού «τρόπου ύπαρξως», ο ευχαριστιακός άρτος και ο οίνος είναι απαλλαγμένοι από τα φυσικά τους όρια, όπως είναι η επιρρέπεια στις μολύνσεις. Επομένως, για τον π. Λουδοβίκο η Θεία Κοινωνία δεν μπορεί να μεταδίδει ιούς.

Ορισμένοι επίσκοποι διέταξαν τους ιερείς τους να τελέσουν τη λειτουργία, με τη συμμετοχή λίγων λαϊκών. Η θεολογική εξήγηση που προσφέρεται για την πρακτική αυτή είναι ότι, παρά τον μικρό αριθμό των ατόμων, η λειτουργία τελείται για όλους τους ανθρώπους και για ολόκληρη τη δημιουργία, και όσοι απουσιάζουν είναι δικαιολογημένοι.¹²

Τέλος, μερικοί επίσκοποι εισήγαγαν μια προσαρμοσμένη εκδοχή της διανομής των δώρων, όπως αυτή που εφαρμόζεται στη λειτουργία του Αγίου Ιακώβου. Δηλαδή, ένας ιερέας πλησίαζε κάθε κοινωνό, σε απόσταση

⁹ Latinović, «Od hrane do leka».

¹⁰ Hovorun, «COVID-19 and Christian (;) Dualism».

¹¹ Π. Νικόλαος Λουδοβίκος, «Μεταλαμβάνοντας σε καιρούς πανδημίας», *Αντίφωνο* 26 Μαρτίου 2020: <https://antifono.gr/μεταλαμβάνοντας-σε-καιρούς-πανδημία/>.

¹² Episkop požarevačko-braničevski g. Ignatije, «Reč utehe, u susret Vaskrsu!». [«Ένας λόγος παρηγορίας, καθώς προσεγγίζουμε το Πάσχα!»], *RTV Biser* 15 Απριλίου 2020: <https://rtvbiser.rs/6404-2/> Πρβλ. επίσης John Zizioulas, «The Church without the Eucharist is no longer the Church», *Public Orthodoxy* 23 Μαρτίου 2020: <https://publicorthodoxy.org/2020/03/27/church-without-eucharist/>

1,5 μέτρου από τους άλλους, με ένα πιάτο με καθαγιασμένα κομμάτια άρτου και ένα ποτήρι με καθαγιασμένο οίνο, και έπαιρνε τον άρτο και τον βύθιζε στον οίνο.

Σε θεωρητικό επίπεδο, οι συμμετέχοντες στη συζήτηση διατύπωσαν θέσεις που μπορούν να χωριστούν σε τρεις ομάδες: α) η Θεία Κοινωνία, που αποτελείται από τον άρτο και τον οίνο, μπορεί να μεταδώσει ιούς, β) η Θεία Κοινωνία δεν μπορεί να είναι μεταδότης της ασθένειας, αλλά το κουτάλι ή το δισκοπότηρο για τη διανομή της κοινωνίας μπορεί να είναι ο μεταδότης, και γ) ούτε η κοινωνία ούτε τα μέσα διανομής της μπορούν να είναι μολυσματικά. Ωστόσο, σε πρακτικό επίπεδο επικράτησε, κυρίως μεταξύ του επισκοπικού σώματος, η στάση ότι ούτε η Θεία Κοινωνία ούτε τα μέσα διανομής της μπορούν να είναι μολυσματικά. Ο μόνος λόγος για τον οποίο κάποιοι επίσκοποι αποφάσισαν να εισάγουν τους εναλλακτικούς τρόπους διανομής της Θείας Κοινωνίας είναι η εκκλησιαστική οικονομία για τους ανθρώπους που είναι αδύναμοι στην πίστη, όπως το περιέγραψε ο μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης Ζηζιούλας.¹³ Δέκα από τους δεκαπέντε επισκόπους που έχουν τις επισκοπές τους στο έδαφος της Δημοκρατίας της Σερβίας, όντας άνω των 65 ετών, υποχρεώθηκαν με απόφαση της σερβικής κυβέρνησης από τις 21 Μαΐου 2020 να παραμείνουν στο σπίτι τους και δεν μπορούσαν να παρακολουθήσουν τις λειτουργίες. Ένας ιερέας και επίκουρος καθηγητής στη Σχολή Ορθόδοξης Θεολογίας, ο Vukašini Milićević, ο οποίος τόνισε δημοσίως τη σημασία της κοινωνικής αποστασιοποίησης, της αποφυγής της άμεσης επαφής και της τήρησης όλων των άλλων προληπτικών μέτρων κατά την εκτέλεση της λειτουργίας, τιμωρήθηκε για την ανυπακοή του με απαγόρευση άσκησης ιερατικών καθηκόντων.¹⁴

Προκειμένου να σταματήσουν οι περαιτέρω συζητήσεις και οι διάφορες λειτουργικές πρακτικές, το μέλος της Ιεράς Συνόδου, ο Επίσκοπος Μπάτσκας Ειρηνάιος (Μπούλοβιτς), στις αρχές Μαΐου του 2020 έγραψε το

¹³ Zizioulas, «The Church without the Eucharist is no longer the Church».

¹⁴ Milica Resanovic, «Beliefs and knowledges – Between a Purifying and Polluting Spoon», *The European Sociologist* 46/2, 1 Μαΐου 2020: <https://www.europeansociologist.org/issue-46-pandemic-impossibilities-vol-2/beliefs-and-knowledges-between-purifying-and-polluting>.

φυλλάδιο με τίτλο *Θεία Κοινωνία – πηγή υγείας ή ασθένειας*; Επιτέθηκε στους «οιονεί μοντέρνους, υπερφιλελεύθερους, επιστημονικούς θεολόγους» του διαδικτυακού περιοδικού *Teologija.net* για τη στάση τους σχετικά με τη Θεία Κοινωνία ως μεταδότη λοιμώξεων, αλλά και σε εκείνους που εισήγαγαν τις διανομές δώρων, όπως αυτή στη λειτουργία του Αγίου Ιακώβου, επιλέγοντας την πιο παραδοσιακή μέθοδο διανομής των δώρων, από ένα μόνο δισκοπότηρο με τη χρήση ενός κοινού κουταλιού. Το φυλλάδιο τυπώθηκε σε 100.000 αντίτυπα και διανεμήθηκε στις επισκοπές της Σερβικής Εκκλησίας. Η Σύνοδος απέφυγε να λάβει οποιαδήποτε απόφαση σχετικά με την εφαρμογή περιοριστικών μέτρων κατά τη διάρκεια της πανδημίας και προέτρεψε την ιεραρχία να συνεχίσει να μοιράζει τη Θεία Κοινωνία με τον παλιό τρόπο. Ωστόσο, ο COVID-19 είχε συνέπειες στην Εκκλησία. Πολλοί επίσκοποι και ιερείς της Σερβικής Εκκλησίας εξεδήμεσαν λόγω του COVID-19, μεταξύ των οποίων οι πιο σημαντικοί ήταν ο Πατριάρχης Ειρηνάιος, ο Μητροπολίτης Μαυροβουνίου και Παραθαλασσίας Αμφιλόχιος, ο συνταξιούχος επίσκοπος Ζαχουμίου, Ερζεγοβίνης και Παραθαλασσίας Αθανάσιος, ο επίσκοπος Βάλιεβο Μιλούτιν και ο καθαιρεθείς επίσκοπος Αρτέμιος.

γ. Εμβόλια

Κατά τη σύγκληση της Συνέλευσης των Επισκόπων της Σερβικής Εκκλησίας που πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 2019, συζητήθηκε ο υποχρεωτικός εμβολιασμός των παιδιών. Η συνέλευση αποφάσισε ότι πρέπει να γίνουν σεβαστοί τόσο οι λόγοι για τον εμβολιασμό της επιστημονικής ιατρικής όσο και ο φόβος των γονέων να εμβολιάσουν τα παιδιά τους.¹⁵ Με την ανακάλυψη των εμβολίων κατά του COVID-19 η συζήτηση με το θέμα του εμβολιασμού επανήλθε στη Σερβική Εκκλησία. Εκτός από τη συνεχιζόμενη συζήτηση μεταξύ εκείνων που επιμένουν στα οφέλη του εμβολιασμού και εκείνων που αντιτίθενται σε αυτόν, που συνήθως αποκαλούνται «φιλοεμβολιαστές» («vaxxers») και «αντιεμβολιαστές» («anti-vaxxers»), ορισμένα μέλη της Εκκλησίας επέμεναν στη Θεία

¹⁵ Το ανακοινωθέν της Ιεράς Συνέλευσης των Επισκόπων, SPC 22 Μαΐου 2019: http://arhiva.spc.rs/eng/communique_holy_assembly_bishops_2

Κοινωνία ως τη μόνη επιτυχή προστασία από την επίμαχη ασθένεια. Ωστόσο, το επισκοπικό σώμα της Σερβικής Εκκλησίας ήταν διχασμένο ως προς το θέμα των ωφελειών του εμβολιασμού.

Σε δημόσια μηνύματα προς το ποιμνιό του και άλλους ανθρώπους, ο επίσκοπος Γρηγόριος εν Γερμανία επέμεινε στον εμβολιασμό ως τον καλύτερο τρόπο καταπολέμησης του ιού COVID-19. Η διάσκεψη των κανονικών ορθόδοξων επισκόπων της Γερμανίας, στην οποία συμμετέχει ο επίσκοπος Γρηγόριος, απηύθυνε έκκληση στους ανθρώπους να εμβολιαστούν.¹⁶ Αρκετοί επίσκοποι, μεταξύ των οποίων ο αρχιεπίσκοπος Αχρίδας Ιωάννης και ο βοηθός επίσκοπος Ρεμεσιανής Στέφανος, ανέλαβαν ενεργό ρόλο στη δημόσια εκστρατεία για τον εμβολιασμό.

Από την άλλη πλευρά, άλλοι επίσκοποι, όπως ο επίσκοπος Μπάτσκακς Ειρηναίος, υποστήριξαν ότι η Εκκλησία ως χώρος ελευθερίας δεν μπορεί να εκδώσει καμία επίσημη δήλωση είτε υπέρ είτε κατά του εμβολιασμού. Τόνισε επίσης ότι αν το κράτος επιμείνει στον υποχρεωτικό εμβολιασμό, η Εκκλησία θα είναι εναντίον του, λόγω της πιθανής κατάχρησης και αναξιοπιστίας των εμβολίων, καθώς και των ανεπιθύμητων παρενεργειών.¹⁷ Το κύριο επιχείρημα για την έλλειψη υποστήριξης της Σερβικής Εκκλησίας στον υποχρεωτικό εμβολιασμό δεν είναι η καχυποψία για την αποτελεσματικότητά του, αλλά η έλλειψη γνώσης σχετικά με το εμβόλιο. Έτσι, η Σερβική Εκκλησία δεν συνέστησε τον εμβολιασμό στα μέλη της, αλλά άφησε το κάθε μέλος να αποφασίσει μόνο του, όντας αντίθετη με την απόφαση των αρχών να αφαιρέσουν από τους ανθρώπους το δικαίωμα να αποφασίζουν για την προσωπική τους υγεία.

3. Πώς διαμορφώνεται η συζήτηση

Και στις τρεις περιπτώσεις που αναφέρθηκαν, ο δημόσιος λόγος για τη σχέση θεολογίας και επιστήμης διαμορφώθηκε μέσα από την

¹⁶ [Γρηγόριος: Το εμβόλιο δεν έγινε για να μας σκοτώσει, αλλά για να μας σώσει], *Politika* 13.11.2021: <https://www.politika.rs/sr/clanak/492055/Grigorije-Vakcina-nije-napravljena-da-nas-ubije-nego-da-nas-spase>

¹⁷ Επίσκοπος Ειρηναίος Μπάτσκακς, «Na braniku vere, morala i tradicije ostaje pravoslavlje», *Novi standard* 3.1.2022: <https://standard.rs/2022/01/03/episkop-backirinej-pravoslavlje-ostaje-na-braniku-vere-morala-i-tradicije/>

αλληλεπίδραση διαφορετικών παραγόντων. Ορισμένοι από αυτούς αντανακλούν τις ιδιαιτερότητες της σερβικής δημόσιας σφαίρας, ενώ άλλοι αφορούν τη δυναμική της εσωτερικής ζωής της Σερβικής Ορθόδοξης Εκκλησίας. Είναι σημαντικό να επισημανθούν ορισμένοι από αυτούς, αν όχι να παρασχεθεί λεπτομερής ανάλυση. Αν και σχετίζονται με τη σερβική συνάφεια, μπορούν να συσχετιστούν και με άλλα πλαίσια, ιδίως με εκείνα των χωρών με κυρίαρχη ορθόδοξη παράδοση.

Αυτοί οι παράγοντες διαμόρφωσαν τον τρόπο με τον οποίο οι συζητήσεις θεολογίας και επιστήμης είχαν γίνει εσωτερικά κατανοητές στο πλαίσιο της Εκκλησίας. Αυτή η εσωτερική συζήτηση, από την άλλη πλευρά, επηρέασε τον δημόσιο διάλογο για τα θέματα αυτά.

α. «Είναι πάντα προσωπικό»

Σε όλες αυτές τις συζητήσεις, τις περισσότερες φορές το δόγμα της Εκκλησίας χρησιμοποιήθηκε ως «όπλο» για την επίλυση προσωπικών διαφορών. Ορισμένοι εκκλησιαστικοί ιεράρχες στόχευαν στην εδραίωση της κυριαρχίας τους στην Εκκλησία έναντι των άλλων μερών και χρησιμοποιούσαν τις συζητήσεις για τη θεολογία και την επιστήμη ως εργαλείο για να το επιτύχουν. Κατά τη σύγκληση της Συνέλευσης των Επισκόπων της Σερβικής Ορθόδοξης Εκκλησίας τον Μάιο του 2017, ο επίσκοπος Μπάτσκας Ειρηνάιος απαίτησε να μην δοθεί στους υπογράφοντες η ευλογία της Συνόδου για περαιτέρω διδασκαλία στη Θεολογική Σχολή. Αυτό μπορεί να ερμηνευτεί όχι τόσο ως αντιπαράθεση μεταξύ των εξελικτικών και των δημιουργιστών, αλλά μάλλον ως προσωπική διαμάχη μεταξύ του επισκόπου Ειρηνάιου και ορισμένων από τους υπογράφοντες, ιδίως του επισκόπου εν Δυτική Αμερική Μαξίμου.

Προκειμένου να κερδίσουν το πάνω χέρι και να αποκτήσουν υποστήριξη από άλλα κόμματα, ορισμένοι ιεράρχες χρησιμοποιούσαν τη λαϊκίστικη αναπαράσταση της αντιπαράθεσης μεταξύ επιστήμης και θρησκείας σε συγκεκριμένα θέματα, όπως π.χ. η θεωρία της εξέλιξης. Το επιχείρημα ότι ένας χριστιανός θα πρέπει να θεωρεί ότι ο αρχαιότερος κοινός πρόγονός τους είναι ο Αδάμ και όχι ένας *Αυστραλοπίθηκος*, αποδείχθηκε μια επιτυχημένη στρατηγική για την απόκτηση πολιτικών συμμαχιών. Η παγίωση των πιστών για την εμμονή στην απειλούμενη διδασκαλία της Εκκλησίας πήρε εύκολα σάρκα και οστά. Η στρατηγική αυτή

αποδείχθηκε ιδιαίτερα καρποφόρα σε εκείνα τα μέλη της Εκκλησίας που είχαν ζήσει το κομμουνιστικό καθεστώς στο οποίο τα «επιστημονικά γεγονότα» χρησιμοποιούνταν συνεχώς ως αδιάσειστη απόδειξη ότι δεν υπάρχει Θεός και ότι δεν θα έπρεπε να υπάρχει ούτε θρησκεία.

Όταν στις 8 Ιουλίου 2019, η Σύνοδος αποφάσισε να ανακαλέσει την ευλογία για διδασκαλία στη Θεολογική Σχολή σε δύο υπογράφοντες τη Διακήρυξη, στον επίσκοπο Μάξιμο, τακτικό καθηγητή, και τον Marko Vilotić, επίκουρο καθηγητή, ενώ η εξήγηση περιελάμβανε κάποιες περιέργες κατηγορίες: ο επίσκοπος Μάξιμος δεν επικρίθηκε μόνο επειδή έδωσε με την υπογραφή του την υποστήριξη της θεωρίας της εξέλιξης, αλλά κατηγορήθηκε επίσης ότι ομολογεί τον Ταοϊσμό, επειδή σε ένα από τα άρθρα του ανέφερε έναν συγγραφέα που έκανε κάποιους παραλληλισμούς μεταξύ της χριστιανικής και της ταοϊστικής διδασκαλίας.

Οι ίδιοι οι θεολόγοι μελετητές δεν αποκλείστηκαν από αυτό. Ορισμένοι από αυτούς που ένιωσαν την ευκαιρία να ασκήσουν κριτική στους ομολόγους τους με βάση τον υποτιθέμενο «προοδευτισμό» τους και την προδοσία βασικών πεποιθήσεων χρησιμοποίησαν αυτές τις συζητήσεις για να το πράξουν. Εδώ ερχόμαστε στον δεύτερο παράγοντα, που συνδέεται στενά με τον πρώτο.

β. Επιστημονική κυριαρχία

Κατά τη διάρκεια αυτών των συζητήσεων, η θεολογική γνώση παρουσιάστηκε ως αποκλειστικά παραγόμενη και επαληθευόμενη από τις εκκλησιαστικές αρχές. Οι θεολόγοι και οι μελετητές που δρουν δημόσια χωρίς να έχουν προηγουμένως εγκριθεί από τις αρχές αυτές ή/και προσφέρουν αντίθετες απόψεις πρέπει να θεωρούνται άκυρες πηγές γνώσης και, ως εκ τούτου, να αποσιωπώνται. Ο παράγοντας αυτός απέκτησε μεγαλύτερη σημασία μετά τη δημόσια έκκληση σχετικά με τη θεωρία της εξέλιξης που έγινε από ομάδα θεολόγων το 2017. Μέσω της «φίμωσης» των σημαντικών συντελεστών της συζήτησης, η ίδια η συζήτηση πήρε άλλη μορφή. Έγινε, για άλλη μια φορά, η υπόθεση του «πολέμου μεταξύ επιστήμης και θρησκείας».

Οι αντιδράσεις στα άρθρα για την κοινωνία του Vladimir Latinović, ο οποίος κατέχει ακαδημαϊκή θέση στο Πανεπιστήμιο του Tübingen, είναι ένα καλό παράδειγμα σύγκρουσης μεταξύ της «επιστημονικής

θεολογίας» και της «θεολογίας στην υπηρεσία της Εκκλησίας». Καθώς ήταν δύσκολο να αντικρούσει κανείς τα επιχειρήματα του Latinonίς, τον κατηγορήσαν, μεταξύ άλλων, για έλλειψη τόσο προσωπικής πίστης όσο και επιστημονικής αυστηρότητας, για σεχταριστική προσέγγιση και για το ότι δήθεν χαρακτήρισε τη Σύνοδο της Σερβικής Εκκλησίας ως φρούριο της οπισθοδρόμησης.

Από την άλλη πλευρά, οι αυτοαποκαλούμενοι υποστηρικτές της επιστημονικής κοσμοθεωρίας διαιώνιζαν αυτήν ακριβώς την αντίληψη και προσπαθούσαν να εδραιώσουν την επιστημική κυριαρχία, αν και προς την αντίθετη κατεύθυνση. Ευθυγραμμιζόμενοι με την «επιστήμη» επέλεξαν την επιστημική κυριαρχία στον δημόσιο χώρο. Οι αποκλίνουσες απόψεις, και ιδίως εκείνες που αφορούσαν στην Εκκλησία και τη βασική της διδασκαλία, απορρίπτονταν ως οπισθοδρομικές και αντίθετες με την ίδια την αλήθεια, που βολικά και αυτονόητα αποκαλύπτονταν στα τελευταία επιστημονικά ευρήματα. Επιπλέον, όσοι θεολόγοι προσέφεραν υποστήριξη στη θεωρία της εξέλιξης ή δίσταζαν να αποδεχθούν ως επιστημονικό γεγονός ότι ο εκκλησιαστικός χώρος είναι εξ ορισμού απαλλαγμένος από τον κορωνοϊό, θεωρήθηκαν ότι στην πραγματικότητα υποστήριζαν τον αγώνα κατά της Ορθόδοξης Εκκλησίας, η οποία είναι η υποτιθέμενη πηγή κάθε καθυστέρησης στη σερβική κοινωνία. Εκλήφθηκαν ως «χριστιανοί άθεοι» που τάσσονται εναντίον των δικών τους κοινοτήτων (είτε το γνωρίζουν είτε όχι). Ως εκ τούτου, η αντιπαράθεση και τα μέσα για την εγκαθίδρυση της επιστημικής κυριαρχίας αναπτύχθηκαν περαιτέρω και χαιρετίστηκαν και από τα δύο μέρη.

γ. Επιτελεστικές ταυτότητες

Κατά τη διάρκεια των αναφερόμενων συζητήσεων, οι δημόσιες αναπαράστασεις των θεολογικών θέσεων καθορίστηκαν από την ανάγκη διατήρησης της ορθόδοξης ταυτότητας. Η ορθόδοξη διδασκαλία γίνεται αντιληπτή ως δημόσια αρετή που πρέπει να επιτελείται μέσω πράξεων δημόσιου λόγου, αλλά όχι απαραίτητα να εφαρμόζεται στην πράξη.¹⁸ Ως εκ τούτου,

¹⁸ Όπως το θέτει η Judith Butler: «Στο πλαίσιο της θεωρίας της πράξης λόγου, η επιτέλεση είναι εκείνη η διαλεκτική πρακτική που ενεργοποιεί ή παράγει αυτό που ονομάζει». Judith

οι πράξεις δημόσιου λόγου μέσω των οποίων αναπαριστά κανείς τις δικές του δογματικές θέσεις λειτουργούν ως μέσο με το οποίο κατασκευάζεται η ταυτότητά του. Ωστόσο, η πρακτική συμπεριφορά δεν ευθυγραμμίζεται απαραίτητα με αυτά τα λεκτικά ενεργήματα. Μερικές φορές μάλιστα είναι αντίθετη με τις δημόσια διακηρυγμένες θεολογικές θέσεις. Η ορθόδοξη ταυτότητα παράγεται μέσω της δημόσιας επικοινωνίας των συντηρητικών θέσεων, αλλά όχι απαραίτητα και μέσω της πρακτικής ενεργοποίησης των συνεπειών τους.

Στην περίπτωση της διαμάχης σχετικά με τη χρήση ενός κοινού κοχλιαρίου, αυτό σήμαινε ότι οποιαδήποτε αλλαγή στον παραδοσιακό τρόπο λήψης της Θείας Κοινωνίας καταδικαζόταν ως ανίερη καινοτομία που αμφισβητούσε την πίστη στην θεραπευτική δύναμη του ίδιου του σώματος του Χριστού. «Στην ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας, ποτέ κανείς δεν έχει μολυνθεί μέσω της Θείας Κοινωνίας», επαναλαμβάνονταν συχνά από πολλούς. Αλλά, από την άλλη πλευρά, αυτό δεν εμπόδισε την πραγματική αλλαγή του τρόπου διανομής της Θείας Κοινωνίας σε πολλές μητροπόλεις, ακόμη και σε εκείνες στις οποίες ηγούνταν επίσκοποι που αντιτάχθηκαν σε τέτοιες αλλαγές ή τουλάχιστον σιωπούσαν γι' αυτές. Επίσης, ορισμένοι επίσκοποι καλούσαν δημοσίως τους πιστούς να παρακολουθούν τις εκκλησιαστικές λειτουργίες και να «μη φοβούνται» μήπως μολυνθούν, ενώ ταυτόχρονα απέφευγαν να συμμετέχουν στις εκκλησιαστικές λειτουργίες, υπακούοντας έτσι στις συστάσεις που απευθύνονταν στους ηλικιωμένους πολίτες να αποφεύγουν τις δημόσιες συναθροίσεις.¹⁹

Η ίδια στάση θα μπορούσε να αναγνωριστεί και στο άλλο μέρος της συζήτησης. Εκείνοι που διαμαρτύρονταν έντονα για κάθε είδους εκκλησιαστικές συγκεντρώσεις, αποκαλώντας τους χριστιανούς «γλειφοκούταλους», ήταν πρόθυμοι να συμμετάσχουν και να χειροκροτήσουν άλλου

Butler, *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of 'sex'* (Νέα Υόρκη και Λονδίνο: Routledge, 1993), 13.

¹⁹ Από την άλλη πλευρά, η αμφιθυμία αυτή αντανακλάται και σε ορισμένες αποφάσεις της Συνόδου. Π.χ., ενώ όλοι οι επίσκοποι κλήθηκαν να συνεχίσουν να μοιράζουν τη Θεία Κοινωνία με ένα κοινό κοχλιάριο, τους ζητήθηκε επίσης να «ρίχνουν» τη Θεία Κοινωνία στο στόμα των πιστών, ώστε να μην αγγίζουν το κοχλιάριο με τα χείλη τους. Ως εκ τούτου, αποδείχθηκε ότι συχνά η ορθόδοξη ταυτότητα πρέπει να διατηρείται δημοσίως μέσω λεκτικών ενεργημάτων, ακόμη και αν τα μη λεκτικά ενεργήματα λένε μια διαφορετική ιστορία.

είδους δημόσιες συγκεντρώσεις, αν γίνονταν για «τους σωστούς σκοπούς». Ως εκ τούτου, οι πολιτικές διαμαρτυρίες κατά του σημερινού καθεστώτος επαινήθηκαν από τα ίδια μέσα ενημέρωσης και τα ίδια δημόσια πρόσωπα που ήταν πρόθυμα να μην επιτρέψουν τον συνήθη εορτασμό του Πάσχα. Επίσης, η μεγάλη συγκέντρωση ανθρώπων στην κηδεία του διάσημου Σέρβου τραγουδιστή Đorđe Balašević σχολιάστηκε θετικά από τους ίδιους ανθρώπους που θα αποκαλούσαν τη λειτουργική μνήμη του μακαριστού μητροπολίτη Αμφιλοχίου «κορωνοπάρτι». Επομένως, αυτό που θεωρήθηκε «και από τις δύο πλευρές» ως κρίσιμο δεν είναι στην πραγματικότητα οι πρακτικές αλλά τα «λεκτικά ενεργήματα», που θα μπορούσε επίσης να θεωρήσει κανείς ότι δεν είναι τίποτα περισσότερο από περιπτώσεις σηματοδότησης αρετών. Αυτές οι πρακτικές μας οδηγούν στον επόμενο παράγοντα.

δ. Πολιτιστικοί πόλεμοι

Οι τρεις συζητήσεις διαμορφώθηκαν επίσης σε μεγάλο βαθμό από τους συνεχιζόμενους πολιτιστικούς πολέμους στη Σερβία. Από την τελευταία δεκαετία του 20ου αιώνα, αναπτύχθηκε ένας πολιτικός διαχωρισμός μεταξύ της λεγόμενης «Πρώτης» και της «Δεύτερης Σερβίας». Ξεκίνησε από μια ομάδα διανοουμένων που εκπροσωπούσαν τους εαυτούς τους ως εναλλακτική λύση στην «Πρώτη Σερβία» και διαμαρτύρονταν όχι μόνο για το καθεστώς του Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς, προέδρου της Γιουγκοσλαβίας εκείνη την εποχή, αλλά και για αυτό που αντιλαμβάνονταν ως παραδοσιακή αντίληψη της σερβικής ταυτότητας και κρατικής υπόστασης. Τις τελευταίες τρεις δεκαετίες ο διαχωρισμός αυτός επηρέασε σε μεγάλο βαθμό και καθοδήγησε τις πολιτικές αλλά και πολιτιστικές συζητήσεις στη Σερβία. Για να το απλοποιήσουμε, ό,τι προωθούσε η «Δεύτερη Σερβία» θεωρήθηκε ότι αντιτίθεται στην παραδοσιακή αντίληψη για τη σερβική ταυτότητα και συνεπώς και για την Εκκλησία και τη σημασία της.

Αυτός ο πόλεμος εσωτερικεύθηκε από ορισμένους ιεράρχες της Εκκλησίας, προκειμένου να παρουσιάσουν τους ομολόγους τους ως εκείνους που ουσιαστικά ανήκουν στην «εχθρική πλευρά» και διεισδύουν ως «πέμπτη φάλαγγα» στον πυρήνα της Εκκλησίας. Επίσης, χρησιμοποιήθηκε από την «άλλη πλευρά», αυτή που βρίσκεται σε διαρκή μάχη με κάθε τι παραδοσιακό, προκειμένου να δυσφημίσει και να στιγματίσει τις

εκκλησιαστικές κοινότητες ως «πηγή ασθένειας» και ως εκ τούτου ως υπεύθυνη για «θανάτους χιλιάδων ανθρώπων».

ε. Εννοιολογικά πλαίσια

Η έννοια της επιστήμης που χρησιμοποιείται σε αυτές τις συζητήσεις από την πλευρά της εκκλησιαστικής ιεραρχίας συχνά μοιάζει με τις διαμάχες της πρώιμης νεωτερικότητας. Η επιστήμη γίνεται αντιληπτή με παρόμοιο τρόπο όπως συνέβαινε με τη φυσική θεολογία του 19ου αιώνα, και ως εκ τούτου οι θεολογικές θέσεις προσαρμόζονται προκειμένου να την αντιμετωπίσουν όπου χρειάζεται. Στόχος της είναι η αναζήτηση της αλήθειας, ώστε όποτε έρχεται φαινομενικά αντιμέτωπη με αυτό που εκλαμβάνεται ως αλήθεια από την άποψη του ορθόδοξου δόγματος, να διορθώνεται ή να απορρίπτεται. Δεν είναι λοιπόν περίεργο που υιοθετούνται ψευδοεπιστημονικές θέσεις από άλλες ομολογιακές ή και θρησκευτικές παραδόσεις (όπως ο προτεσταντικός και ο ισλαμικός δημιουργισμός) προκειμένου να προστατευθεί αυτό που εκλαμβάνεται ως ορθόδοξο δόγμα.

Από την άλλη πλευρά, μια εκκοσμικευμένη κατανόηση της επιστήμης έχει ως στόχο να αποβάλει κάθε είδους θρησκευτική αφήγηση από τη δημόσια σφαίρα, εκτός αν προσφέρει άμεση υποστήριξη στους ισχυρισμούς που προβάλλουν όσοι έχουν τη «σωστή» κοσμοθεωρία.²⁰

4. Συμπέρασμα

Για σχεδόν πέντε δεκαετίες της Σερβικής Εκκλησίας υπό κομμουνιστική κυριαρχία, το ζήτημα της αλληλεπίδρασης μεταξύ επιστήμης και θρησκείας είχε μεγάλη σημασία λόγω της ανάγκης της Εκκλησίας να παρουσιάσει τη διδασκαλία της ως επιστημονική γνώση στις κομμουνιστικές αρχές. Μετά την πτώση του κομμουνισμού, το θέμα της σχέσης θρησκείας και επιστήμης εγκαταλείφθηκε, αλλά επανήλθε απροσδόκητα στα τέλη της δεκαετίας του 2010, πρώτα με τη θεολογική ερμηνεία της θεωρίας της

²⁰ Όπως το θέτει ο Peter Harrison: «Ένας από τους λόγους που η επιστήμη μας προβάλλει καθολικούς ισχυρισμούς, λοιπόν, είναι ότι δανείζεται από τη «χριστιανική θρησκεία» τις έννοιές της». Peter Harrison, *The Territories of Science and Religion*, τόμος 4 (The University of Chicago Press, 2015), 195–6.

εξέλιξης του Δαρβίνου και στη συνέχεια με την πρακτική της λήψης της Θείας Κοινωνίας κατά τη διάρκεια της πανδημίας του κορωνοϊού και τη στάση της Εκκλησίας απέναντι στα εμβόλια κατά του κορωνοϊού. Η σύγκρουση μεταξύ θρησκείας και επιστήμης αναδύθηκε σε διάφορα επίπεδα. Στα μέλη του προσωπικού της Σχολής Ορθόδοξης Θεολογίας που εξέδωσαν δήλωση κατά των προσπαθειών ορισμένων ομάδων της σερβικής κοινωνίας να αντικαταστήσουν την επιστημονικά αποδεκτή θεωρία της εξέλιξης με τη μη επιστημονική «βιβλική θεωρία της δημιουργίας». Αυτή η τολμηρή κίνηση που θεωρούσε τον «δημιουργισμό» ούτε ως βιώσιμη επιστημονική θεωρία ούτε ως καλά θεμελιωμένη θεολογική θέση επικρίθηκε έντονα από τις εκκλησιαστικές αρχές, οι οποίες εισήγαγαν τη διάκριση μεταξύ «επιστημονικής» θεολογίας και «θεολογίας στην υπηρεσία της Εκκλησίας». Τα μέλη του προσωπικού της Θεολογικής Σχολής κέρδισαν τη δημόσια υποστήριξη του κοσμικού ακροατηρίου, ενώ οι εκκλησιαστικές αρχές πήραν το μέρος των υποστηρικτών του δημιουργισμού. Το υπάρχον χάσμα βάρυνε με το ξέσπασμα του κορωνοϊού. Ως προληπτικό μέτρο κατά της εξάπλωσης του κορωνοϊού, ορισμένοι θεολόγοι πρότειναν μια εναλλακτική μέθοδο διανομής της Θείας Κοινωνίας, αλλά αντιμετώπισαν πολύ αποφασιστικές αντιδράσεις από τις ανώτατες εκκλησιαστικές αρχές, οι οποίες έτειναν να διατηρήσουν το status quo. Τέλος, παρά το γεγονός ότι πολλοί εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι συμμετείχαν ενεργά στην προώθηση του εμβολιασμού κατά του κορωνοϊού, η Σερβική Ορθόδοξη Εκκλησία δεν έλαβε καμία επίσημη θέση σχετικά. Η επίσημη εξήγηση ήταν ότι η Σύνοδος της Σερβικής Εκκλησίας δεν διαθέτει τις σχετικές επιστημονικές γνώσεις, ώστε να συστήσει δημόσια μαζικό εμβολιασμό και ότι αφήνει στον κάθε πιστό να αποφασίσει ο ίδιος για το θέμα αυτό.